

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XX

Zagreb 1996

Broj 37

rasprave i prilozi

Izvorni znanstveni rad

UDK: 949.75:262.1 (Srijem »04/014«)

REGULARNI KANONICI U SREDNJOVJEKOVNOM SRIJEMU

Stanko ANDRIĆ, Slavonski Brod

U prvom se dijelu rasprave ispravlja mišljenje L. Dobronić da su regularni kanonici imali samostan u Irigu, u Srijemu, potkraj 14. stoljeća te se pokazuje da dotični dokument govori o mjestu nedaleko od Pečuha. Slijedi sličan dokaz da u prvoj polovici istog stoljeća nije bilo augustinskih pustinjača u Banoštoru, već da je riječ o Bâtmonostoru u županiji Bodrog. Preostali i najveći dio radnje bavi se regularnim kanonicima »Svetog Abrahama iz doline Hebron«, nastanjenim u Banoštoru, koji se spominju u dva pisma pape Inocenta III.

1. Jedan fiktivni samostan: regularni kanonici u Irigu

Nedavno je Lelja Dobronić, na stranicama časopisa *Croatica christiana periodica*, iznijela pretpostavku da su regularni kanonici sv. Augustina (*Can. R. Aug.*) u srednjem vijeku imali samostan u Irigu u Srijemu,¹ a u dva je navrata ista autorica ustvrdila kako je red pustinjača sv. Augustina (*OESA*) imao samostan u Banoštoru.² Obje se tvrdnje, po mišljenju renomirane autorice, mogu potkrijepiti po jednom izvornom ispravom.

Da su potkraj 14. stoljeća augustinski regularni kanonici stanovali u Irigu, trebala bi dokazivati isprava koju je izdao Stolni kaptol *pečuški* godine 1393.³ Njome pečuški prepozit Rudolf rješava spor što je nastao između regularnih kanonika »samostana Blažene Djevice iznad sela *Irugh*« i pavlina iz »samostana sv. Jakoba iznad sela *Patath*«. ⁴ Predmet je spora »mlin što stoji na rijeci istoga sela *Irugh* s južne strane blizu javne ceste«. Kanoničku

¹ L. DOBRONIĆ, *Augustinci u srednjovjekovnoj Slavoniji i Hrvatskoj*, *Croatica christiana periodica* [dalje: CCP], XI (1987) 20, 5.

² Isto, 20–21; L. DOBRONIĆ, *Isčezli srednjovjekovni redovi u Srijemu i Bačkoj*, CCP, XI (1987) 19, 81.

³ Gy. FEJÉR, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vo. 10/2, Budac, 1834, 134–136 (đok. 60).

⁴ Sporedna je netočnost sadržana u retku L. Dobronić »... a pripadao je pavlinima koji su također u Irigu imali samostan« (v. bilj. 1).

stranu u sporu zastupa brat prepozit Mihovil (*frater Michael, ordinis S. Augustini Canoniorum regularium Praepositus Ecclesiae B. Virginis de supra villam Irugh*), a pavlinsku brat prior Egidije (*frater Aegidius prior et alii fratres heremitae de dicta Ecclesia S. Iacobi*). Pečuški je prepozit pravedno donio presudu u korist pavlina, priznavši sporni mlin njihovim davnim posjedom.

Da selo *Irugh* (odnosno *Irug*) iz dotične isprave ne može biti istovjetno s Irigom u Srijemu, na to ukazuje već i sama činjenica što se kao instancija nadležna za spor javlja Kaptol pečuški.⁵ Naime, u vrijeme kad je isprava izdana, selo se Irig već duže od stoljeće i pol nalazilo u opsegu *srijemske* biskupije, koju je 1229. restaurirao papa Grgur IX. A niti prije 1229. nije područje srijemske biskupije pripadalo pečuškoj dijecezi, nego kaločko-bačkoj (arhi)dijecezi.⁶ Treba napomenuti da se poslije 1229. održala određena dvojnost nadležnosti srijemskog biskupa i kaločko-bačkog nadbiskupa nad područjem istočnog Srijema. Na to, primjerice, ukazuju papinske isprave iz 15. stoljeća, koje je sabrao Pál Lukcsics: srijemska se mjesta – poput Mitrovice, Banoštora, Petrovaradina, Kamenice i drugih – ondje redovito opisuju kao mjesta »bačke« ili »kaločke dijeceze«.⁷ Tek se iznimno susreće oznaka poput one za jedno od sjedišta srijemske biskupije, Banoštor, iz godine 1454.: *praepositura ecclesiae de Kw, Sirmiensis dioecesis*.⁸ Poučno je, međutim, u ovom kontekstu citirati slučaj sadržan u papinskoj ispravi od 15. srpnja 1439.⁹ Ondje je riječ o sporu oko župne crkve u Srijemskim Karlovcima, koji se vodio između Brikcija iz Erdeljskog Biograda [mađ. Gyulafehérvár, danas Alba Iulia u Rumunjskoj], kapelana Ladislava Morovića (*Briccius de Gywla, presbiter capellanus magnifici Ladislai de Maroth*) i »nekog Šimuna, svećenika bačke dijeceze«. Kapelan Brikcije predložio je tom zgodom da se presuda u sporu povjeri »ili ostrogonskome nadbiskupu ili pečuškome biskupu« (*seu archiepiscopo Strigoniensi seu episcopo Quinqueecclesiensi*). Papinski ured, međutim,

⁵ U zaključnom dijelu isprave spominju se kao jamci njezine valjanosti svi najvažniji dostojanstvenici pečuške biskupije, tj. osim spomenutog prepozita Rudolfa još i kanonik lektor Nikola, zatim sam pečuški biskup i tada već kardinal Valentin [= Valentin Alšanski, † 1408], te na poslijetku kanonik kustos Mihovil i svi arhidakoni: prvostolni Emerik, baranjski Gal, tolnanski Andrija, morovički Benedikt, osuvački Nikola, regenjski Ivan, vukovski Ladislav, »kao i sva ostala gospoda i kanonici u rečenoj crkvi« (*Datum per manus honorabilis et discreti viri, Domini Nicolai, Lectoris Ecclesiae nostrae, socii et Concanonici nostri, Vicariiique praedicti reverendissimi in Christo Patris et Domini Domini Valentini, divina miseratione tituli Sanctae Sabinae, S. R. E. Presbiteri Cardinalis, et dictae Ecclesiae nostrae Gubernatoris generalis (...) Michaele Custode, Emerico Cathedrali, Gallo de Baranya, Andrea de Tolna, Benedicto de Marchya, Nicolao de Azynagh, Ioanne de Regwn, et Ladislao de Walkow Archidiaconis, aliisque quam pluribus Dominis et Canonici in dicta Ecclesia nostra iugiter nobiscum Deo famulantibus*).

⁶ Usp. E. GAŠIĆ, *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diakovensis et Sirmiensis*, Osijek, 1944, 43 sq.; A. ALDÁSY, *Kalocsa-Bács, archdiocese of*, u: *The Catholic Encyclopaedia*, vol. 8, New York, 1910, 594.

⁷ Usp. P. LUKCSICS, *Diplomata potifficum saeculi XV (= XV. századi pápák oklevelei)*, sv. 1–2, Budapest, 1931–1938, 1: 223 (doc. 1159) *parochialis ecclesia S. Demetrii de Sirmio, Bachiensis dioecesis*; 1: 195 (doc. 947) *canonicus ecclesiae de Kw, Colocensis dioecesis*; 1: 68 (doc. 110) *praepositus ecclesiae S. Stephani de Kw, Bachiensis dioecesis*; 1: 209 (doc. 1051) *parochialis ecclesia Beatae Mariae de Waradino Petri, Bachiensis dioecesis*; 2: 274–275 (doc. 1092) *ecclesia parochialis S. Crucis oppidi Kamantz, Bachiensis dioecesis*; i tako dalje.

⁸ LUKCSICS, *Diplomata*, 2: 326 (doc. 1336).

⁹ *Isto*, 2: 184–185 (doc. 658).

odredio je da nadležnost u sporu pripada srijemskom biskupu (*causa episcopo Sirmiensi committitur*).

Prema tome, kad bi u Fejérovj ispravi iz 1393. doista bila riječ o Irigu u Srijemu, za nj bi morao biti nadležnim Kaptol ili srijemski ili bački (kaločki). Potonja bi mogućnost dolazila u obzir, vjerojatno, u slučaju vakancije srijemske biskupske stolice. No, na temelju raspoloživih podataka, poznato nam je i to da je u vrijeme rješavanja kanoničko-pavlinskog prijepora srijemska biskupija imala svoga biskupa. Pečuška je isprava datirana 1393., *tredecimo kalendas mensis decembris* (= 19. studenoga). Počevši pak od 28. svibnja iste godine (pa do 1397.) u Srijemu je biskupom bio Grgur, drugi s tim imenom.¹⁰

Pošto smo odbacili mogućnost da je *Irugh* iz isprave Kaptola pečuškog istovjetan Irigu u Srijemu, valja nam ga potražiti negdje u granicama pečuške biskupije, koja je u srednjem vijeku uključivala i pretežit dio današnje istočne Slavonije te zapadni Srijem (s Ilokom i Morovićem). Zadržavajući pogled u slavonskome međuriječju, nalazimo jedno naselje s imenom *Irugh* u vukovskoj županiji, nedaleko od Borova.¹¹ Ono se spominje, kao *possessio Irug*, u jednoj za povijest Slavonije važnoj ispravi kralja Žigmunda iz 1427. – istoj onoj kojom se dokumentira postojanje samostana pustinjaka sv. Augustina u Borovu.¹² S obzirom da taj izvor pomno nabraja crkvene ustanove u mjestima koja navodi, već je izostanak ikakva spomena o augustinskim kanonicima ili pavlinima u mjestu *Irug* ili oko njega snažan pokazatelj da ih ondje nije ni bilo. Samim tim otpada i kombinacija (koja bi nam ovdje mogla pasti na pamet) da bi augustinci mogli imati sijelo u Irigu kod Borova, a da bi se ona *villa Patath*, pokraj koje stanuju pavlini, mogla odnositi na nedaleki – Pačetin. Utoliko prije što se ime trgovišta Pačetin u srednjem vijeku bilježilo kao *Pachyntha*, *Pochunta*, *Paczyntha* ili slično.¹³ To ujedno znači da i nadalje nemamo pisanih potvrda o ikakvom pavlinskom samostanu u slavonsko-srijemskom međuriječju na prostoru koji seže od Špišić-Bukovice i Dobre Kuće kod Daruvara do Slankamena na Dunavu.¹⁴

Čitava se zagonetka raspleće kad pogledom obuhvatimo cjelinu pečuške biskupije, tj. i njezin prekodravski (baranjski) dio. Tada se na temelju postojeće literature lako pokazuje da je *villa Irugh* s augustinskim kanonicima zapravo Ireg (Irög) u neposrednom zapadnom susjedstvu Pečuha.¹⁵ Danas se na tom mjestu nalaze Magyar-Ürög i Német-

¹⁰ S. BÄUERLEIN, *Djakovo*, u: *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques* [dalje: DHGE], vol. 5, Paris, 1960, col. 528.

¹¹ Usp. J. BÖSENDORFER, *Crtice iz povijesti Slavonije*, Osijek, 1910, str. 200: *Irygh, Irugh, Irwgh, etc., 1322–1491*; i str. 281.

¹² FEJÉR, *Codex*, vol. 10/6, Budac, 1844: 860–867 (doc. 346). Usp. L. DOBRONIĆ, *Augustinci*, 21.

¹³ BÖSENDORFER, *Crtice*, str. 177: *oppidum Pachyntha* 1498 (prvi spomen 1275); i str. 280: župa s crkvom sv. Petra. Cf. D. CSÁNKI, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* [Historijska geografija Mađarske u doba vladara iz roda Hunyadi], vol. 2, Budapest, 1894; 286.

¹⁴ O pavlinskim samostanima u spomenuta tri mjesta – Dobra Kuća, Špišić-Bukovica, Slankamen – usp. npr. G. GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum eremitarum ordinis sancti Pauli primi eremitae*, ed. F. L. Hervay, Budimpešta, 1988, 18, 58, 81, 84, 210, 227, 229.

¹⁵ CSÁNKI, *Magyarország*, 2: 492, uvrštava, dakako, gore razmatranu ispravu Kaptola pečuškog među svjedočanstva o tom Iregu. On dalje navodi: *prepositus prepositure dominorum suprapelliciatorum canonicorum regularium ord. S. Augustini monasterii B. Virginis de monte Iregk Quinqueecl. dyocesis* (1493). Usporedi također LUKCSICS, *Diplomata*, 1: 112 (doc. 392) *prepositus B. Marie de Submonteirug, Quinqueecl. d.* (od 19. 5. 1421); 1: 148 (doc. 663) *prep. eccl. B. Marie de Submonte Irwgh* (od 3. 11. 1423).

Ürög.¹⁶ *Villa Patath* pak jest Patacs, koji također leži u neposrednoj blizini, južno od Irega.¹⁷ Patacs je, štoviše, jedan od dvaju najstarijih samostana pavlinskih pustinjaka uopće. Poblíže mu je ime Jakabhegy, prema svecu kojemu je bio posvećen i jer je bio podignut na brdu (*supra villam Patath*). Osnovao ga je, na samu početku 13. stoljeća, dakle prije postanka pavlinskog reda, pečuški biskup Bartol, podrijetlom iz Burgundije, a sredinom istog stoljeća blaženi Euzebije Ostrogonski († 20. siječnja 1270.) povezo ga je sa svojom pustinjačkom zajednicom iz Pilisa i tako udario temelje Redu braće sv. Pavla Pustinjaka (*Ordo Fratrum Sancti Pauli Heremita*).¹⁸ U presudi Kaptola pečuškog iz 1393. može se, dakle, naslućivati trag starog pokroviteljstva prema pustinjacima s Jakovljeva brda povrh sela Patacs. Time se ispravno definira stvarni predmet i kontekst razmatrane isprave. Ona se doista ne tiče Slavonije ni Srijema. T. Smičiklas i njegovi nastavljači ispravno su postupili kad je nisu uvrstili u sedamnaesti svezak Diplomatičkog zbornika. Neće biti na odmet ako tu još pripomenemo da je upravo Valentin Alšanski, pečuški biskup i kardinal u vrijeme izdavanja razmatrane isprave (usp. podnožnu bilješku 5), skupa sa zagrebačkim biskupom Pavlom Horvatom († 1394.), prenio 4. listopada 1381. tijelo sv. Pavla »Prvog Pustinjaka« iz Venecije u Budim. Bio je to jedan od dobitaka torinskog mira, što ga je iste godine ugarsko-hrvatski kralj Ludovik Anžuvinac (1342.–1382.) uglavio s Mlecima. Navodno tijelo sv. Pavla Pustinjaka (poznatog i pod imenom sv. Pavla Tebanskog), zaštitnika i nadahnitelja pavlinskog reda, najprije je smješteno u kapelu kraljevskog dvora u Budimu, a potom je, 14. studenoga 1381., preneseno u pavlinski samostan sv. Lovre (Budaszentlőrinc), koji je utemeljen oko 1300. te je uvijek uživao osobitu kraljevsku naklonost.¹⁹

2. Još jedan fiktivni samostan: augustinski pustinjaci u Banoštoru

Prijedimo sada na nešto zamršeniji i za nas zanimljiviji slučaj Banoštora. Povijest ondašnjega srednjovjekovnog samostana kratka je, relativno burna, i nešto izdašnije dokumentirana nego što bi to trebao biti nepostojeći samostan u Irigu. Za ovu ćemo priliku kronologiju te povijesti obrnuti i najprije razmotriti jednu vijest iz sredine 14. stoljeća, koja se, navodno, odnosi na augustince u Banoštoru.

¹⁶ Usp. S. SRŠAN, *Baranja*, Osijek, 1993, 123.

¹⁷ CSANKI, *Magyarország*, 2: 515. To se ime najčešće bilježilo *Potoch*, *Patach*, *Pathach*.

¹⁸ GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*, 37–42; K. ELM, *Les ordres monastiques canoniques et militaires en Europe du Centre-Est au bas Moyen Âge*, u: *L'Église et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord*, Collection de l'École française de Rome, Rome, 1990, 174; R. AUBERT, *Eušèbe d'Esztërgom ou Gran*, DHGE, vol. 15 (1963), col. 1463; F. R. MCGAHAN, *Paulistis* (1), *The Catholic Encyclopedia*, vol. 11, New York, 1911, 587; SRŠAN, *Baranja*, 21.

¹⁹ O svemu tome usporedi: MCGAHAN, *ibid.*, – GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum*, 77; *Joannis de Thwroc Chronica Hungarorum*, u: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, ur. J. G. Schwandtner, 3 sveska, Tyrnaviae, 1765, 1: 314; G. CHRISTOLOVEZ [Krištolovec], *Breve notitia della translatione del corpo di S. Paulo primo eremito*, Rim, 1702; E. KNAPP, *Remete szent Pál csodái. A budaszentlőrinci erektyéhez kapcsolódó mirákulumfölgjegyzése* [Čudesa svetog Pavla Pustinjaka: analiza protokola o mirakulima povezanim s relikvijama u Budaszentlőrincu], Századok, 117 (1983) 512; P. ENGEL, *The Age of the Angevins*, u: *A history of Hungary*, ur. P. F. Sugar, P. Hanák i T. Frank, London-New York, 1990, str. 41 i 52.

O tome L. Dobronić piše: »Isti papa Klement VI, koji je 1344. podupirao pustinjake sv. Augustina u vezi s mjestom za njihov samostan u Iloku, iduće godine 1345. omogućio im je dolazak u nedaleki Banoštor [oppidum Batmonostura] koji je u to doba bio važno crkveno središte (srijemska biskupija).«²⁰ Tu tvrdnju L. Dobronić temelji na poslanici koju je spomenuti papa Klement VI. (1342.–1352.) 12. listopada 1345. iz Avignona uputio kaločkom nadbiskupu Stjepanu V.²¹ Papa ondje nalaže da se ispita postoje li potrebni uvjeti da se stanovitom plemiću Stjepanu Emeriku (ili Emerikovu), zvanom *Tucos*, piliškom županu u kaločkoj dijecezi (*nobilis viri Stephani Emerici dicti Tucos comitis de Pilisio, tue diocesis*), odobri namjera da obnovi napuštenu crkvu »u svome trgovištu zvanom *Botmonostura* u istoj dijecezi« te uz nju nastani dvanaest redovnika iz reda pustinjaka sv. Augustina. O dotičnoj ruševnoj crkvi (*ecclesia* može značiti i samostan, kao što točno primjećuje L. Dobronić) piliški je župan prethodno izvijestio papu da je nekoć pripadala nekim redovnicima, koji da su već zaboravljeni, te da su je u međuvremenu »pogani« djelomice srušili.²² Prema L. Dobronić, »iz ovoga se jasno vidi da su pustinjaci sv. Augustina preuzeli u Banoštoru napušteni samostan, vjerojatno onaj koji su odavno ostavili regularni kanonici sv. Augustina.«²³

Na takav se zaključak L. Dobronić kasnije oslonio Marijan Žugaj u značajnoj studiji naslovljenoj *Samostani franjevac konventualaca u bosanskoj vikariji*, gdje pod natuknicom *Banoštor* veli: »Predmnijevam kao vrlo vjerojatno da su bosanski fratri dobili napušteni i ruševni augustinijanski samostan sv. Stjepana prvomučenika, negdje između 1350. i 1360.«, te u pripadnoj bilješci nadovezuje: »1345. taj su samostan u ruševnom stanju napustili Regularni kanonici sv. Augustina, a trebali su ga preuzeti Eremiti sv. Augustina (CCP, br. 20, 1987; str. 3; 20 s.)«.²⁴

Dakako, M. Žugaj tu nepažljivo stavlja u usta L. Dobronić (koju, srećom, ne imenuje) nešto što ona nije rekla: regularni kanonici nisu mogli napustiti ruševni samostan u *Botmonosturu* 1345. ako te iste godine papinsko pismo o njemu veli da nije poznato kojem je redu nekoć pripadao. Na svu sreću, cijela se ta nepotrebna zbrka razrješava jednim temeljnim udarcem: u navedenoj ispravi iz 1345., naime, *uopće nije riječ o Banoštoru u Srijemu*.

Na to upućuje već i sam latinski oblik u kojem je taj toponim zapisan: bio on *Batmonostura* ili *Botmonostura*, ne može ga se poistovjetiti s Banoštorom, koji se bilježi *Monasterium Bani*, *Banmonostor*, *Ba[n]monostra*, ili slično. Fluidnost srednjovjekovne grafije može nas zavesti (kao što je zavela Lejla Dobronić) da sve te oblike olako poistovjetimo: problem i jest u tome da valja ocijeniti *dokle* se smije poistovjećivati, a odakle valja razlikovati. U ovom slučaju, na primjer, očito valja razlikovati. Neosporna je činjenica, naime, da Klementova poslanica govori o *Bátmonostoru* (kod Baje), u srednjovjekovnoj županiji

²⁰ DOBRONIĆ, *Augustinci*, 20.

²¹ A. THEINER, *Vetera monumenta Hungariam sacram illustrantia*, sv. 1–2, Rim, 1859–1860, 1: 689 (dok. 1042) = T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 11, Zagreb, 1913: 239 (dok. 184).

²² Sadržaj te isprave potanko je prepričan u oba spomenuta članka L. Dobronić (usp. bilješku 2).

²³ DOBRONIĆ, *Augustinci*, 21.

²⁴ M. ŽUGAJ, *Samostani franjevac konventualaca u Bosanskoj vikariji*, CCP XIV (1990) 25, 4.

Bodrog. Samostan augustinskih pustinjaka u Bátmonostoru poznat je u odgovarajućoj stručnoj literaturi,²⁵ čak je i zasebno uvršten u pariški *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, gdje ga opisuje ovaj kratki članak (koji donosimo u hrvatskom prijevodu): »Batmonostor, crkva i samostan augustinaca, posvećeni Blaženoj Djevici, u početku ovisni o benediktinskoj opatiji Báta. 1345. papa Klement VI. dopušta Emeriku Töttösyju, piliškom županu, da sagradi novi samostan pokraj crkve koju je ovaj obnovio, te da u nj dovede 12 augustinskih redovnika. Samostan su poharali Turci 1546. Ipak, neki dijelovi nisu bili posve uništeni, pa su ih nastanjivali pravoslavni monasi do konca 18. stoljeća.«²⁶

Autor te bilješke po svemu je sudeći ispravno protumačio ono papinsko *Tucos* kao mađarsko Töttös[y]. To su oni isti batmonoštorski Töttösi, ili »Tituševići«, o kojima je pisao Bösendorfer: »višegradski kaštelan i komes Töttös«, koji je 1347. pozajmio novac opatiji Cikador (to je jamačno onaj isti Stjepan Emerik, jer je poznato da je služba višegradskog kaštelana bila skopčana sa čašću župana u županiji Pilis); Ladislav Töttös, koji se s istom opatijom parniči 70-ih godina istog stoljeća; napokon, njegova udovica i četiri sina, koji tu parnicu nastavljaju i u 15. stoljeću, sve dok ih cikadorski opat »potpuno ne upropasti«.²⁷ Ipak, barem je jedan od četvorice sinova prebrodio tu »propast«: Ladislaus Töttös de Bátmonostor, koji se 1439.–1440. javlja kao kraljevski rizničar.²⁸ Naslućujemo zanimljivu povijesnu priču, ali ona više nema nikakve veze s Banoštorom u Srijemu. Da zaključimo: Klementova poslanica kaločkom nadbiskupu iz 1345. ne govori o Banoštoru. T. Smičiklas ju je preuzeo od Theinera i objavio u svome *Kodeksu* bez valjana razloga, jer se ona zapravo ne odnosi na hrvatske srednjovjekovne zemlje.

3. Canonici s. Abrahae de valle Ebron

Ostaje da ispitamo kakav je temelj drugog dijela tvrdnje L. Dobronić, naime da u to vrijeme (1345.) u Banoštoru postoji »napušteni samostan, vjerojatno onaj koji su odavno ostavili ragularni kanonici sv. Augustina«. Ta nas potraga vodi dva stoljeća dublje u prošlost. Kao što ista autorica izvlače u obje navedene studije,²⁹ nekako sredinom 12. stoljeća utemeljen je u Banoštoru benediktinski samostan, i to zaslugom slavonsko-hrvatskog bana Beluša (ili Beloša). Osnovne podatke o tom banu sažeo je, na početku stoljeća, Matija Pavić, kad je pisao o »ovoj slavnoj zadužbini bana i palatina Bjeloša, umrvšega prije g. 1198. Bjeloš je bio, kako se danas vrlo vjerojatno misli, sin srpskog župana Bjele Uroša I

²⁵ M.-Th. DISDIER, *Ermite de Saint-Augustin*, u: DHGE, sv. 5, Pariz, 1931, col 526; CSÁNKI, *Magyarország*, 2: 189. Začudo, Ferenc FALLENBÜCHL, *Az ágostonrendiek Magyarországon* [Augustinci u Ugarskoj], Budapest, 1943, ne zna za ovaj samostan i ne uvrštava ga među 25 srednjovjekovnih samostana augustinskih pustinjaka u Ugarskoj (i Slavoniji) koje obrađuje.

²⁶ L. TOTH, *Batmonostor*, u: DHGE, sv. 6, Pariz, 1932, col. 1334.

²⁷ BÖSENDORFER, *Crtice*, 297–299.

²⁸ Usp. F. DÖRY, G. BÓNIS, G. ÉRSZEGI, S. TEKE, *Decreta regni Hungariae / Gesetze und verordnungen Ungarns, 1458–1490*, Budimpešta, 1989, 366 [indeks].

²⁹ DOBRONIĆ, *Augustinci*, 3; ISTA, *Išcezli redovi*, 80.

i brat Jelene, žene kralja Alberta (Bjele) Sliepoga, te kroz punih dvadeset godina (1141. do 1158.; za tim 1163.) prvi čovjek u državi za vladanja sestrića si Gejze I [III].³⁰

Potanje vijesti o tom samostanu, možda prvom u slavonsko-srijemskom međuriječju, dobivamo naknadno, na kraju 12. stoljeća, kad u njemu već više nisu prebivali benediktinci. Riječ je o poslanici pape Inocenta III. (pontifikat: 22. veljače 1198. – 16. srpnja 1216.) upućenoj, u drugoj polovici lipnja 1198., kaločkom nadbiskupu Saulu (1192.–1202.).³¹

U prvom dijelu poslanice, Inocent iznosi ono što zna o samostanu kakva ga je utemeljio *inclitae recordationis dux Belus*: sagrađen je na banovu posjedu koji se zove *Caet* ili *Keu*;³² posvećen je sv. Stjepanu Prvomučniku; ban ga je obdario posjedima i prihodima dovoljnim za uzdržavanje 30 benediktinskih redovnika, te povrh toga s još 400 maraka srebra, križevima i kaležima za crkvu. Iza tog opisa slijedi najzanimljiviji dio poslanice; citiram ga stoga i prevodim u cijelosti:

Quumque post multa tempora praedicti fratres suum ibidem impendissent Domino famulatum, tandem de voluntate regia, bonae memoriae A[ndrea] Praedecessore tuo suum in parte praebente consensum, canonicis sancti Abraae de valle Ebron, idem Coenobium est collatum, tali conditione apposita, videlicet, si sedis apostolicae moderatio translationem huiusmodi approbaret et duceret sustinendum. Verum dicti Canonici, monachis praenominatis exclusis, auctoritate apostolica nullatenus comparente, monasterium ipsum intrarunt; per quorum administrationem inutilem adeo bona eiusdem Coenobii dilapidata noscuntur, possessionesque distractae, quod ipsum monasterium propter nimiam paupertatem deserere sunt coacti, vix in eo tribus solum remanentibus; qui cum rubore et verecundia multa in eo, sicut dicitur, commorantur.

[»I kada su poslije duga vremena rečena braća stala ondje služiti Gospodinu, napokon je kraljevom voljom, i uz djelomičnu privolu tvoga prethodnika dobre uspomene A[ndrije], isti cenobij predan kanonicima svetog Abrahama iz doline Hebron, i to pod uvjetom da Apostolska stolica takav prijenos nadzire te ga odobri i nađe prihvatljivim. Ali su rečeni kanonici, otkeravši prije spomenute redovnike, bez ikakve suglasnosti apostolske vlasti,

³⁰ M. PAVIĆ, *Redovništvo i samostani srednjega vijeka u području (današnje) biskupije bosansko-srijemske*, Glasnik biskupija bosanske i srijemske, 31 (1903) 5, 35. Usp. k tome M. WERTNER, *Prinosi k poznavanju hrvatskih banova od godine 1105. do godine 1125.* [treba: »do 1225.«!], Vjesnik Zemaljskog arkiva, 3 (1901), 18–19; ISTI, *Az Árpádkori bánok* [Banovi u doba Arpadovića], Századok, 43 (1909), 380–381. O banu Belošu znamo danas i ponešto više: usp. F. MAKK, *The Árpáds and the Comneni. Political relations between Hungary and Byzantium in the 12th century*, Budimpešta, 1989, posebice str. 69–70, i passim (usp. *Index*, 204).

³¹ Neka dosadašnja izdanja poslanice: FEJÉR, *Codex*, sv. 2, Buda, 1829, 336–337 = J.-P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus – series latina* [dalje: *PL*], sv. 214, Pariz, 1855 [Turnhout, 1986], col. 234–235 (dok. 281) = SMIČIKLAS, *Codex*, sv. 2, Zagreb, 1904, 303 (dok. 283). Isprava je samo topički datirana (*datum Romae*). A. POTTHAST, *Regesta pontificum Romanorum*, sv. 1, Berołini, 1874, 30 (br. 311), datira je 15–30. lipnja 1198.

³² Taj toponim, koji se češće bilježi *Ku* ili *Kw*, odražava po svojoj prilici mađarsku riječ *Kő* 'kamen'. (U Srijemu, uz Dunav, ima više mjesta kojih su imena izvedena od riječi *kamen*: usp. Kamenica i Slankamen.) Tek nakon što je ban Beloš ondje ustanovio svoj samostan, dakako, moglo se mjesto prozvati *Bani Monasterium* ili, u vernakularnom liku, *Banmonostor*[a] (otkud današnje Banoštor). To je potonje ime do konca srednjeg vijeka posve istisnulo ono prvotno, stoga ispravno zapaža M. Pavić: »Od kolikoga su utjecanja nabrojani samostani sv. Benedikta na siela svoja bili razabire se jasno već po tome, što su na vjekove dali ime: Banoštaru, Nuštru, Grgurevcima i Mitrovici!«

ušli u taj samostan; pod njihovom su beskorisnom upravom, kao što je poznato, dobra istog samostana rasuta i posjedi razvučeni u tolikoj mjeri da su i sam samostan bili prisiljeni napustiti zbog prekomjerna siromaštva, ostavivši u njemu jedva trojicu; ovi pak, kako se priča, ondje žive u veliku sramu i stidu.«]

Dakako, ono najzanimljivije u navedenu tekstu jest sama pojava zagonetnih »kanonika sv. Abrahama iz doline Hebron«. No, prije nego li se pozabavimo njihovim podrijetlom, pogledajmo nastavak Inocentova pisma kako bismo saznali što se dalje zbivalo u Banovu Samostanu. U preostaloj trećini poslanice, papa povjerava nadbiskupu Saulu zadatak da bez odlaganja i po vlastitu nahođenju poduzme korake kako bi se samostan »mogao vratiti u bolje stanje«. Zanimljivo je da Inocent vidi otvorenima dvije mogućnosti da se to ostvari: da se istjerani bendiktinci vrate u samostan ili da se u njemu ostave kanonici, unatoč svom neuspjehu (*sive de reducendis monachis in monasterium ipsum, seu dimittendis in eo canonicis nominatis*). Poslanica završava izrazom povjerenja u Saulovu »providnost« u tom poslu.³³

Poila godine poslije ove poslanice, Inocent III. ponovno piše Saulu o istoj stvari.³⁴ Vidimo da je problem i dalje neriješen, ali su se u međuvremenu pojavili neki novi elementi. Tako, primjerice, Inocent ponavlja da je Saulov prethodnik Andrija predao samostan u *Keu* »braći sv. Abrahama iz doline Hebron«, ali sada dodaje da su benediktinci odande bili udaljeni zbog vlastite raspuštenosti (... *concessisset fratribus S. Abrahae de Valle Ebron, monachis nigri ordinis, propter dissolutionem suam, remotis*). Dalje Inocent podsjeća da su prvo njegov prethodnik papa C[elestin III.] a zatim i on sam stavili Saulu na volju kako će srediti prilike u samostanu, vraćajući benediktince ili ostavljajući »braću sv. Abrahama«. No u međuvremenu nadbiskup ga je obavijestio da je tu potonju braću već protjerao iz samostana, te da odluku o tome komu valja da ubuduće pripadne samostan želi prepustiti papi.³⁵ U skladu s takvom nadbiskupovom željom, Inocent sada odlučuje da se u samostan dovedu regularni kanonici koji slijede Augustinovo pravilo.³⁶ Takva je odluka, u danom kontekstu, razumljiva s ekonomskoga gledišta: materijalna potraživanja augustinskih regularnih kanonika, kako se drži, bila su relativno skromna.³⁷ Ostaje ipak jedna

³³ Antal Aldásy u članku *Kalocsa-Bacs, Archdiocese of*, *The Catholic Encyclopaedia*, sv. 8, New York, 1910, 595, piše o tom nadbiskupu: »Archbishop Saul (1192–1202) was held in great esteem by the Holy See, which sought his opinion on many questions.«

³⁴ Dosadašnja izdanja: FEJÉR, *Codex*, 2: 337–338 = MIGNE, *PL*, 214: col. 460–461 (dok. 499) = A. THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, sv. 1–2, Rim, 1863; Zagreb, 1875, 1: 4 (dok. 5) = SMÍČIKLAS, *Codex*, 2: 305 (dok. 285). Usp. POTTHAST, *Regesta*, 1: 47 (br. 496). Poslanica je datirana *Laterani XI. Kalendas Ianuarii* (= 22. prosinca [1198]).

³⁵ *Tu vero, sicut accepimus, Fratres S. Abrahae propter dissolutionem suam inde penitus abiecasti, et nos per petitionem tuam dixisti super provisione ipsius monasterii requirendos...*

³⁶ ... *si per monachos Ecclesiam illam videris reformari non posse, in ipsa ecclesia canonicos instituas regulares, qui secundum regulam beati Augustini devotum ibi domino famulatum impendant*. To je mjesto krivo prevedeno u: L. DOBRONIĆ, *Iščekli redovi*, 81: »Ako smatraš da braća sv. Abre (*sic!*) iz doline Hebron ne mogu obnoviti samostan, uvodi u njega regularne kanonike...« *Monachi* o kojima je riječ očito su benediktinci, pa dakle valja prevesti: »Ako smatraš da [benediktinski] redovnici ne mogu« itd.

³⁷ Usp. Clifford Hugh LAWRENCE, *Medieval Monasticism. Forms of Religious Life in Western Europe in the Middle Ages*, 2. izd., London-New York, 1989, 171.

nedoumica: zar i »kanonici svetog Abrahama iz doline Hebron« nisu bili regularni kanonici koji slijede Augustinovo pravilo?

Iako nemamo razloga sumnjati da je papinska odluka iz 1198. bila provedena u djelo, o tome nema kasnijih potvrda – ukoliko tu ne računamo činjenicu da se sve do danas održao naslov banoštorske kanoničke prepoziture (*praepositura s. Stephani Protomartyris de Caët alias K6*).³⁸ U trećem nastavku svoga rada »Redovništvo i samostani srednjega vjeka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske«, koji je 1903. izlazio u nastavcima u *Glasniku biskupija bosanske i srijemske*, Pavić o »duhovnicima regularnim« u Banoštoru sažeto veli: »Mjesto je spomenuto naprijed kao samostan sv. Benedikta, u koji su pred konac 12. stoljeća ušli kanonici *de valle Ebron, s. Abrahae*. Kakav im je bio kraj, čuli smo od Inocenta III.«³⁹ Ta bilješka može izazvati zabunu jer ne luči ove kanonike od onih čiji je dolazak Inocent III. nagovijestio u svome drugom pismu. Pavić tu podrazumijeva da onaj kasniji naslov banoštorske prepoziture čuva uspomenu baš na regularne kanonike iz 12. stoljeća. Kudikamo je, međutim, vjerojatnije da se taj naslov odnosi na srednjovjekovnu srijemsku biskupiju, kojoj je od njezina utemeljenja 1229. Banoštor bio sjedištem, to jest da je riječ o naslovu prepozita Katedralnog kaptola banoštorskog. I upravo je činjenica da je biskupiji sjedište bilo određeno u banoštorskom samostanu drugi neizravni dokaz da je ondje zaista živjela zajednica augustinskih regularnih kanonika, čiji je dolazak nagoviješten u papinu pismu iz 1198. Drugim riječima, kontinuitet samostanskog življenja u Banoštoru vjerojatno nije bio prekinut u razdoblju od 1198. do 1229.

Pošto je Banoštor već 1241./42. postao žrtvom tatarske provale, srijemski je biskup bio prisiljen potražiti drugo boravište u jednom benediktinskom samostanu na području današnje Mitrovice. O tome svjedoči pismo pape Inocenta IV. iz 1247. Njegova prva rečenica počinje ovako: *Ex parte venerabilis fratris nostri [Petri] episcopi et dilecti filii Prepositi et Capituli cathedralis ecclesie de Ku...*⁴⁰ Poslije određenog vremena, kaptol u Banoštoru je obnovljen, tako da je srijemska biskupija ubuduće imala dva kaptola – Svetog Ireneja u Mitrovici i Svetog Stjepana Prvomučenika u Banoštoru – kao što je vidljivo iz zapisnika procesa protiv biskupa Ladislava iz 1309. godine.⁴¹ Razumije se da pred ovim podacima biva lišena temeljna kombinacija po kojoj bi 1345. u Banoštoru postojao samostan koji su odavna napustili regularni kanonici.

Dva pisma Inocenta III. na sažet način izvješćuju o gotovo svim potankostima prijepora koji je potkraj 12. stoljeća iskrsnuo oko samostana u Banoštoru. Ostatak ove rasprave posvetit ćemo zagonetnoj pojavi »braće/kanonika sv. Abrahama iz doline Hebron«. Postavljamo dva ne baš laka pitanja: Tko su oni i kako su dospjeli u Banoštor? Začudo,

³⁸ PAVIĆ, *Redovništvo*, Glasnik biskupija bosanske i srijemske, 31 (1903) 7, 49; BÖSENDORFER, *Crtice*, 291; DOBRONIĆ, *Augustinci*, *ibid.*

³⁹ PAVIĆ, *ibid.*

⁴⁰ THEINER, *Vetera monumenta Hungariae*, 1: 205 (dok. 383). Usp. BÖSENDORFER, *Crtice*, 235.

⁴¹ THEINER, *ibid.*, 1: 432–437 (dok. 672): *ad ecclesiam S. Yrenei, ubi episcopus Syrmienensis consuevit immorari... in civitate de Ku, que alio modo Monasterium Bani nominatur, et ibi coram canonicis ecclesie S. Stephani prothomartiris... coram canonicis ecclesie S. Yrenei... item Iohannes Prepositus ecclesie S. Stephani prothomartiris de Keo.*

slično je pitanje prvi put postavljeno u spomenutim studijama L. Dobronić. Stariji istraživači, M. Pavić i J. Bösendorfer, spominju u svojim radovima ove kanonike kao nešto samo po sebi razumljivo. Bösendorfer, koji se poslužio Pavićevim rezultatima za pregled srednjovjekovnih samostana u svojim *Criticama iz povijesti Slavonije* (str. 288–294), na neobjašnjiv je način proširio upotrebu atributa »*de valle Ebron*« na neke druge redove i samostane koji ga nikada nisu nosili. Tako je ta, izvorno jedinstvena, oznaka počela nicati na raznim stranama. Nabrajajući crkvene ustanove u kasnosrednjovjekovnom Iloku, Bösendorfer spominje »samostan sv. Ane pustinjaka sv. Augustina *de valle Ebron*«, iako je neposredno pred tim naveo ekscerpte iz izvornih dokumenata koji, dakako, ne sadržavaju taj »hebronski« dodatak.⁴² Slično i u bilješki o Borovu: »G. 1427. spominje se u Borovu crkva sv. Margarete i kamenom zidani samostan augustinskih pustinjaka *de valle Ebron*.«⁴³ Dakako da u dotičnoj darovnici kralja Žigmunda Ivanu Gorjanskom iz 1427. nema spomena Hebronu nigdje pa ni ondje gdje je riječ o Borovu i augustincima u njemu: *Item oppidum Borok vocatum, in quo est ecclesia Beatae Margarethae V[irginis] et claustrum similiter lapideum, ordinis fratrum Eremitarum S. Augustini, in honore B. Mariae Virginis fundatum...*⁴⁴

Bösendorferove je pogrešne navode, ne provjerivši ih, preuzeo S. Sršan u svojoj *Baranji*: »U Slavoniji znamo za samostan pustinjaka sv. Augustina (ordo heremitarum s. Augustini *de valle Ebron*) u Iloku (1438) i Borovu (1427).«⁴⁵ Na čudan način, dakle, umjesto da se upitaju o značenju tog zanimljivoga kanoničkog pridjeva iz 12. stoljeća, slavonski su ga istraživači anakronično posijali na nekoliko kasnijih mjesta i time samo pitanje učinili besmislenim.

Kao što je rečeno, taj bezupitni odnos prema jednom neobičnom podatku iz srednjovjekovnih izvora prekinula je L. Dobronić u dvije citirane studije. U prvoj od njih, ona kanonicima svetog Abrahama iz doline Hebron posvećuje ovu rečenicu: »Ti su se, inače nepoznati, regularni kanonici morali formirati u Hebronu u Judeji, drevnom Abrahamovom gradu, pošto su križari 1168. tamo osnovali biskupsko sjedište«, te se za to poziva na 6. svezak *Enciclopedie Cattolice* (str. 1382, s. v. Hebron).⁴⁶ U drugoj studiji, autorica samo ponavlja da su ti kanonici »inače nepoznati«.⁴⁷ I to je sve. Zbog ovog ili onog razloga, zacijelo obeshrabrena pomanjkanjem izvornih dokumenata, ona se nije upustila u dalju potragu. Pa ipak je ona dala novu dimenziju ovom pitanju. Ono je odsad postavljeno u širu, i uzbudljiviju, perspektivu klasičnoga europskog srednjovjekovlja.

⁴² BÖSENDORFER, *Critice*, 173. Isto to ponavlja i na strani 282.

⁴³ *Ibid.*, 170.

⁴⁴ FEJÉR, *Codex*, 10/6: 864 (usp. bilješku 12).

⁴⁵ SRŠAN, *Baranja*, 21.

⁴⁶ DOBRONIĆ, *Isčezli redovi*, 80.

⁴⁷ ISTA, *Augustinci*, 3.

4. Iz povijesti križarskog Hebrona

Dva elementa atributa ovih kanonika, »sveti Abraham« i »dolina Hebron«, uzmu li se odvojeno, mogu nas uputiti na više različitih tragova. Tako, na primjer, *DHGE* navodi tri različite religijske skupine ili ustanove čiji su se pripadnici nazivali *abrahamitima*: 1) sirijski heretici iz 9. stoljeća, koje je predvodio neki Abraham (Ibrahim) iz Antiohije; 2) češki deisti iz 18. stoljeća, koji su ispovijedali navodnu vjeru starozavjetnog Abrahama prije njegova obrezanja i smratrali se duhovnim potomcima husita; 3) članovi dvaju bizantskih samostana, u Carigradu i u Jeruzalemu, koje je utemeljio monah Abraham, kasniji efeški biskup († 536).⁴⁸ Očito je da se nijedni od tih abrahamita ne mogu ni na koji način povezati sa srijemskim kanonicima iz 12. stoljeća. No drugi nas element njihova atributa vodi izravno na pravi trag. Kao što je primijetila L. Dobronić, u Hebronu je, upravo u 12. stoljeću, postojao samostan regularnih kanonika.

Prema Knjizi postanka, Abraham je u Hebronu, u zemlji Kanaan, našao svoj drugi dom. U pećini Makhpelah (= *Spelunca duplex*, »Dvostruka pećina«) pokraj Hebrona, koju je Abraham kupio od Hetitâ da mu služi kao grobnica, sahranjeni su on, Izak, Jakob, te njihove žene Sara, Rebeka i Lea (Post 23,1–20; 49,29–33). Jedno od biblijskih imena za Hebron glasi Kiriath-Arba (Jš 14,15: *Nomen Hebron ante vocabatur Cariath Arbe*); po jednoj od mogućih etimologija, koju je prihvaćao i sveti Jeronim, to ime znači »Grad četvorice«. Otud je nastala potreba da se trojici spomenutih patrijarha pribroji i četvrti, najčešće Adam.⁴⁹

Kamene zidine kojima je Hebron utvrđen u doba Heroda Velikog (37.–4. prije Krista), i koje su obuhvaćale »Dvostruku pećinu«, opstale su sve do križarskog osvajanja grada 1100. godine. U međuvremenu, prema grčkim ranokršćanskim povjesničarima, car Konstantin Veliki podigao je nad pećinom crkvu; u 7. stoljeću, Hebron je pao u ruke Arapima te postao jednim od četiri islamska sveta grada, pod imenom Haram-el-Khalil; najkasnije u 10. stoljeću, za kalifa Al-Mahdijsa, nad pećinom je sagrađena mošeja. Za svih tih stoljeća, kršćanskih kao i muslimanskih, mjesto je privlačilo hodočasnike, od kojih su neki ostavili podrobna pisana izvješća.⁵⁰

Pošto ga je 1100. Gotfrid [Godefroy] Bouillonski na juriš zaposjeo, Hebron je dodatno utvrđen i pretvoren u središte jednog administrativnog distrikta križarskoga Jeruzalemskog kraljevstva. Suvremeni ga ljetopisci obično zovu *Praesidium/Castellum ad sanctum Abraham*.⁵¹ Vjerojatno već tijekom prvog desetljeća 12. stoljeća, u Hebron su stigli latin-

⁴⁸ *DHGE*, sv. 1, Pariz, 1912, col. 187–190.

⁴⁹ S. SALAVILLE, *Hebron*, u: *The Catholic Encyclopaedia*, sv. 7, New York, 1910, 184; D. PRINGLE, *The Churches of the Crusader Kingdom of Jerusalem. A Corpus*, sv. 1, Cambridge, 1993, 224.

⁵⁰ SALAVILLE, *Hebron*, 185; PRINGLE, *ibid.*

⁵¹ SALAVILLE, *ibid.*; PRINGLE, *ibid.*; R. GROUSSET, *Histoire des Croisades et du Royaume franc de Jérusalem*, 3 sveska, Pariz, 1934–1936, 1: 180 (»les compagnons de Godefroi [...] fortifièrent particulièrement Hébron ou, comme disent les chroniqueurs, Saint-Abraham«) i 215; S. RUNCIMAN, *The first Crusade and the foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge, 1957, 304. B. HAMILTON, *The Latin Church in the Crusader states: the secular church*, London, 1980, 84–85, piše: »The very nomenclature which the Franks used for some of their bishoprics, St. George (Lydda-Ramla), St. John (Sebastia), St. Abraham (Hebron), reflects their preoccupation with the cult centres which they had restored to Christian control.«

ski kanonici, »kao što se to dogodilo i na drugim velikim hodočasničkim stjecištima«. ⁵² D. Pringle drži da su u početku, to jest prije 1119., kanonici koristili postojeću zgradu mošeje; križarska bazilika, koja u Hebronu i dandanas stoji, sagrađena je svakako poslije te godine. ⁵³ Godina 1119. označava prekretnicu u povijesti hebronskog svetišta: tada je ispod crkve otkriven podzemni hodnik i pećina i u njima navodne kosti trojice patrijarha. Cijeli je događaj podrobno opisan u djelu naslovljenom *Tractatus de inventione sanctorum Patriarcharum*, nastalo oko 1136. i čiji se autor, anonimni regularni kanonik, po vlastitom iskazu oslanjao na svjedočenje dvojice očevidaca, hebronskih kanonika Oda i Arnulfa (*ab ipsis inventoribus, religiosus viris, scilicet Arnulpho, Odone, sub canonica regula ibi Deo militantibus, mihi relatum est*).⁵⁴

Tractatus se sastoji od dvaju poglavlja, od kojih prvo sadržava relativno opsežan pregled povijesti Hebrona i njegova svetišta prije križarskog osvajanja (potkrijepljen mjestimice sumnjivim citatima iz nepoznatih djela crkvenih otaca). Drugo poglavlje započinje kazujući da je 1119. kanoničkom zajednicom u Hebronu ravnao njezin prvi prior Rainier.⁵⁵ Među onima koji su željeli služiti Bogu pod nadzorom tog pobožnog priora bili su i spomenuti Odo i Arnulf.⁵⁶ Otkrivanje podzemne pećine i hodnika otpočelo je slučajno, jednog toploga lipanjskog dana (25. 6. 1119.), kad je jedan od kanonika, pisar, potražio hlad u kamenoj crkvi.⁵⁷ Poslije mnogo peripetija, u koje je upleten i hebronski kaštelan Baudouin, 6. listopada 1119. relikvije su iznesene na svjetlo dana i u svečanoj procesiji oko samostana, uz pjevanje *Te Deum*-a, pokazane narodu.⁵⁸ Prior Rainier prethodno se uputio u Jeruzalem da pozove patrijarha Guermonda de Picquignya (1118.–1128.) na svečanost elevacije, ali ovaj nije došao.⁵⁹ Opisom elevacije relikvija završava se *Tractatus* u izdanju *Recueil des historiens des croisades*.

⁵² PRINGLE, *The Churches*, 225.

⁵³ PRINGLE, *The Churches*, 239.

⁵⁴ »Canonici Hebronensis tractatus de inventione sanctorum Patriarcharum Abraham, Ysaac et Jacob (27. Jul. 1119)«, izd. P. Riant, u: *Recueil des historiens des croisades. Historiens occidentaux*, 5 svezaka, Pariz, 1844–1895, 5: 303–314 (govore citirana str. 304). Postoji i skraćena verzija istog teksta, naslovljena *De inventione sanctorum Patriarcharum* (*ibid.*, 5: 314–316), kao i jedna kasnija prerada, *De inventione et translatione Patriarcharum*, koja je vjerojatno nastala u drugoj polovici 13. stoljeća i u kojoj se javlja tek nekoliko pojedinosti koje bi mogle upućivati na izvor neovisan o *Tractatus*-u (izdanje v. kod Ch. KOHLER, *Un nouveau récit de l'invention des patriarches Abraham, Isaac et Jacob à Hébron*, *Revue de l'Orient latin*, 4 [1896], 496–502). Usp. *Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis*, Bruxelles, 1898/9 [=1992], 2–3 (br. 9–11); PRINGLE, *The Churches*, 225–226.

⁵⁵ *Canonici Hebronensis tractatus*, 309–310: *praeerat in Cariaturbe [= Kiriath-Arba] quidam pie memoriae, nomine Ranierus, prior Latinorum primus, virtute venerabilis, et per cuncta laudabilis*. Poglavar kanoničke zajednice obično se naziva prepozit, ali i prior kadšto dolazi u tom značenju: usp. Albert Blaise, *Lexicon latinitatis mediæ aevi, praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*. Corpus Christianorum – Continuatio mediaevalis (Turnhout, 1975), 733, s. v. II. prior, 3.

⁵⁶ *Canonici Hebronensis tractatus*, 310: *...inter quos erant Odo et Arnulphus, Domini sacerdotes, quorum relatione didici quod narro*. Pringle pomišlja da izraz »Domini sacerdotes« možda znači da su prethodno služili u crkvi Svetog Groba u Jeruzalemu.

⁵⁷ *Canonici Hebronensis tractatus*, *ibid.*: *Quadam vero die, in mense junio, sicut mos est, regularibus canonicis post meridiem in lectulis suis quiescentibus, quidam ecclesiae ejusdem frater, arte scriba, aestivum devitans calorem, intravit ecclesiam.*

⁵⁸ *Canonici Hebronensis tractatus*, 313–314; PRINGLE, *The Churches*, 226.

⁵⁹ *Canonici Hebronensis tractatus*, 313, bilj. f i g.

Autentičnost tog izvješća ne dolazi u pitanje, jer je potvrđuju drugi izvori, kršćanski, židovski i arapski, kao i arheološki nalazi.⁶⁰ Što se tiče sudbine relikvija poslije 6. listopada 1119., istraživači Riant i Pringle zaključuju prema kasnijim židovskim i arapskim viještima da su ove bile vraćene u podzemnu kriptu, ovaj put u kamenim kovčezima ili osuarijima.⁶¹ Taj se zaključak dade izvesti i na temelju završnog dijela *Tractatusa*, koji nedostaje u izdanju u *Recueilu*, i koji je kasnije objavljen na temelju rukopisa sačuvanog u jednom kodeksu biblioteke u Douaiu.⁶² Ondje izričito piše da su relikvije bile smještene u kanoničkoj crkvi tijekom dviju godina (*ubi etiam fuerunt per biennium*).⁶³ Tada su neki »zavidnici« nagovorili patrijarha Guermonda da prioru Svetog Abrahama naloži da vrati relikvije u pećinu, što je ovaj teška srca i učinio.⁶⁴ Patrijarhov nalog i priorova nevoljkost postaju donekle razumljiviji ako se ima u vidu potražnja za ovim neusporedivim relikvijama. Kao što veli Riant, nema sumnje da »tijela nisu neokrnjena vraćena u grobnicu«:⁶⁵ ne samo da su neki njihovi dijelovi ostavljeni na oltaru posvećenom patrijarsima u kanoničkoj crkvi nego su neki ulomci dospjeli i u ruke određenog broja uglednih hodočasnika te otud u više europskih samostana i crkava.⁶⁶

Druga prijelomna godina u povijesti križarskog Hebrona jest 1168. Hebron tada postaje biskupija, čiji je biskup sufragani betlehemskom biskupu. Prvi hebronski biskup bio je Rainald, nećak patrijarha Fulchera, koji se na toj časti zadnji put spominje 1170. Njegovi su nam neposredni nasljednici nepoznati. Za kratkotrajnog opstanka hebronske biskupije, priorat regularnih kanonika promaknut je u katedralni kaptol.⁶⁷

U kolovozu 1187. Saladin zaposjeda Hebron, čini se bez borbe i većih razaranja. Križarska katedrala pretvorena je u mošeju. Hebronski biskup nije poginuo tada: umro je, možda od kuge, između 1189. i 1191. kod Akona, čekajući dolazak trećeg križarskog pohoda.⁶⁸ Biskupija stoji upražnjena sve do 1251./52., kad se kao hebronski biskup spominje Bartolomeo de Fossanova, koji rezidira u Akonu (Akon će po svoj prilici ostati rezidencijom hebronskih biskupa sve do svog pada 1291.).⁶⁹

⁶⁰ PRINGLE, *ibid.*

⁶¹ P. Riant, *Invention de la sépulture des Patriarches Abraham, Isaac et Jacob à Hébron*, Archives de l'Orient latin, 2 (1884), 419; PRINGLE, *The Churches*, 227.

⁶² [?], *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum bibliothecae publicae Duacensis*, Analecta Bollandiana, 20 (1901), 406. i 464.

⁶³ *Ibid.*, 464.

⁶⁴ *Ibid.*: *sanctorum corpora in eo loco, unde ea substulerat, licet tristis, honorifice reposuit.*

⁶⁵ Riant, *Invention*, 419.

⁶⁶ Usp. PRINGLE, *The Churches*, 227–228; Riant, *Invention*, 419–420. Zapravo, to se kopnjenje otkrivenih tijela nastavilo i poslije njihova povratka u kriptu, kao što potvrđuje slučaj Mauricea iz Craona koji je 1169. primio nekoliko relikvija od hebronskog biskupa, ili pak onaj grofa Rudolfa od Pfullendorfa, koji je 1180. nabavio nekoliko *particulas* za sankt-gallenskog opata i tom prigodom ostavio gotemu milostinju od deset maraka zlata (usp. Riant, *ibid.*, bilj. 34, 35).

⁶⁷ P. B. GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae catholicae*, Ratisbonae, 1873, 453; SALAVILLE, *Hebron*, 185; PRINGLE, *The Churches*, 228; HAMILTON, *The Latin Church*, 77.

⁶⁸ HAMILTON, *The Latin Church*, 243.

⁶⁹ Riant, *Invention*, 421. i bilj. 42; PRINGLE, *ibid.*; HAMILTON, *The Latin Church*, 247 i (o Bartolomeu de Fossanova) 266.

Vraćajući se sada kanonicima *de valle Ebron s. Abrahae*, nazočnim potkraj 12. stoljeća u Srijemu, ne može biti dvojbe o njihovu identitetu. Kaločki nadbiskup Andrija, koji se spominje u papinskim pismima iz 1198. kao onaj koji je te kanonike doveo u Banoštor, nije bio neposredni prethodnik nadbiskupa Saula de Hédervára, kojemu su pisma upućena. Andrija je, po svoj prilici biskupovao od 1176. do 1179. i između njega i Saula izmijenila su se još tri nadbiskupa.⁷⁰ Možemo zaključiti da su se hebronski kanonici nastanili u Banovu Samostanu u Srijemu otprilike deset godina poslije osnutka hebronske biskupije, i otprilike isto toliko prije pada Hebrona u ruke Saracena. Drugim riječima, pojava njihove filijale u Banoštoru ne može se neposredno povezivati ni s jednim od tih dvaju događaja koji su sudbonosni za matičnu kuću u Hebronu.

Podjednako je očito da je pojava ovih kanonika iz Svete zemlje u Srijemu povezana s itinerarom križarskih vojski na njihovu putu prema Levantu. Kao što je poznato, dijelovi vojski prvih triju križarskih ratova prošli su ugarsko-hrvatskim kraljevstvom, odnosno njegovim segmentom koji nas ovdje zanima, današnjom Slavonijom i Srijemom. (Počevši od četvrtog pohoda, 1202.–1204., kontinentalni je put potpuno zamijenjen morskim.) Tako Ansbert, kroničar pohoda cara Fridrika I. Barbarosse, opisujući križarski put od prijelaza Drave do prijelaza Save (24.–28. lipnja 1189.), spominje ova tri naselja: *vicus ad sanctum Geor[g]ium, Francavilla i Sirmium*.⁷¹ Udaljenost od *Francaville* (= Mangelos) do Banova Samostana na Dunavu iznosi svega 14 kilometara zračnom crtom (doduše presječenom Fruškom gorom, koja je tu 300–400 metara visoka). Istim putem kretala se 1096. vojska Gotfrida Bouillonskog kad je, u prolazu, izvršila pokolj u Zemunu.⁷² Prema tome, iako se nije nalazio na samom pravcu kretanja križarskih četa, Banoštor je pripadao najužem pojasu oko njihove kontinentalne komunikacije, koja je bila otvorena od konca 11. do pod konac 12. stoljeća.

5. Srijem između Ugarske i Bizanta

Istodobno s križarskim prolascima, Srijem je tijekom velikog dijela 12. stoljeća bio poprište ugarsko-bizantskih odmjerenja. Iako je pritom naizmjenice prelazio iz ruku jednih u ruke drugih, upada u oči da je u doba sva tri prva križarska rata (1096.–1099., 1147.–1148., 1189.–1192.) u cijelosti bio pod ugarskim nadzorom.

⁷⁰ GAMS, *Series episcoporum*, 371; PAVIĆ, *Redovništvo*, 35. Usp. osobito MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 113–114, gdje se navodi da je nadbiskup Andrija predstavljao ugarski kler na III. lateranskom saboru 1179. godine; taj najmoćniji crkveni dostojnik u Ugarskoj tih godina došao je u sukob s kraljem Belom III., koji ga je stajao nadbiskupskog naslova; papa Aleksandar III. poduzeo je nato određene sankcije protiv kralja, prijeteci mu čak izopćenjem. Kralj se priklonio ostrogonskomu nadbiskupu Luki, koji je opozvao spomenute sankcije te izopćio bivšega kaločkog nadbiskupa Andriju. Prema Makku, tu je »u osnovi riječ o suparništvu između Ostrogona i Kaloese oko prvenstva u ugarskoj crkvi« (*ibid.*, 114). Razilaženje između Bele III. i nadbiskupa Andrije nazire se i u citiranu ulomku iz papinskog pisma od lipnja 1198., ondje gdje se veli da je samostan u Banoštoru predan hebronskim kanonicima »kraljevom voljom i uz djelomičnu privolu... Andrijinu« (*de voluntate regia, ... A[ndrea]... suum in parte praebente consensum*).

⁷¹ ANSBERT, *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, izd. A. Chroust, Monumenta Germaniae historica – Scriptores rerum Germanicarum, nova scrija sv. 5, Berlin, 1928, 26. Usp. i *Historia peregrinorum*, *ibid.*, 131.

⁷² Usp. J. KALIĆ, *Zemun u XII. veku*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 13 (1971), 31.

Godine 1128. uspio je bizantski car Ivan Komnen kratkotrajno zaposjesti Srijem, u kazne-
noj ekspediciji zbog prethodnoga mađarskog prodora sve do Sofije i Filipopolisa [Plovdi-
va]; već 1129. bio je Srijem opet čvrsto u ugarskoj vlasti.⁷³ Slično se 1151. dogodilo
moćnom caru Manuelu I. Komnenu (1143.–1180.): poslije dugotrajne opsade Zemuna i
pustošenja okolice, bizantska se vojska povukla bez teritorijalnih dobitaka.⁷⁴ Dakako, rat u
Srijemu bio je samo jedan od elemenata Manuelove strategije, čiji je dalekosežni cilj bio
podvrgavanje Ugarske i njezino priključivanje Bizantu.⁷⁵ Poslije smrti Gejze II. (1162.),
Manuel je isprva podupirao dva Gejzina brata, prvo Ladislava II. a zatim Stjepana IV., kao
pretendente na ugarsku krunu protiv Gejzina sina Stjepana III. Istodobno je isposlovao
zaruke između svoje kćeri i Gejzina mlađeg sina, budućeg Bele III., kojeg je posinio pod
imenom Aleksije i uzeo k sebi u Carigrad.⁷⁶ Bela se skupa s Manuelom nalazio na čelu
vojske koja je 1164. napala Ugarsku. Bizantinci su tom prigodom, izgleda bez borbe,
zaposjeli Zemun, prešli Dunav i prodrli do Bača, a na povratku iz crkve sv. Dimitrija u
Mitrovici uzeli relikviju sv. Prokopija i vratili je u Niš (odakle su je Mađari ugrabili na
svom pohodu 1071.–1072.).⁷⁷

Glede onoga što nas ovdje posebice zanima, grčki ljetopisac veli da je Manuel »stigao do
mjesto zvanog Kamen (χωρον Πετρικον) i tu se utaborio. To mjesto je granična točka za
prijelaz u unutrašnjost Peonije [= Panonije, Ugarske].«⁷⁸ Dalje ljetopisac veli da su Bizan-
tinci, »prolazeći kroz tamošnja mjesta«, u jednom trenutku odlučili prijeći Dunav kod
nekog otoka.⁷⁹ Potom slijedi nevjerojatan opis kako Manuel osobno, svojom divovskom
 snagom, spašava brod prepun vojnika koji je počeo tonuti. Većina povjesničara identifi-
cira je *Petrikon* ili »Kamen« kao Petrovaradin. Neki, međutim, drže da je posrijedi upra-
vo Banoštor odnosno Kő (= mađ. »Kamen«). Mjesto na kojem su Bizantinci preplovali
Dunav bilo bi negdje između Banoštora i Iloka.⁸⁰ U svakom slučaju, posve je vjerojatno da
se i Banoštor našao obuhvaćen tim Manuelovim kratkotrajnim osvajanjem, koje se odvija-
lo bez pravih borbi.

Već 1165. Ugri su povratili čitav Srijem, uključujući Zemun, jer se Stjepan IV., Manuelo-
va drugorazredna marioneta⁸¹, nije bio kadar oduprijeti naletu kralja Stjepana III. Prije

⁷³ G. MORAVCSIK, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, 78; KALIĆ, *Zemun*, 33; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 25.

⁷⁴ KALIĆ, *Zemun*, 34–38. O problemima datacije tog Manuelova pohoda v. MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 54–55.

⁷⁵ MORAVCSIK, *Byzantium*, 80.

⁷⁶ *Ibid.*, 82–83, 89–90; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 86–88.

⁷⁷ MORAVCSIK, *Byzantium*, 83; KALIĆ, *Zemun*, 41; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 90.

⁷⁸ Usp. G. OSTROGORSKI i F. BARIŠIĆ (ur.), *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, sv. 4, Beograd, 1971, 68.

⁷⁹ *Ibid.*, 70.

⁸⁰ Usp. V. KLAJČ, *Sirmia citerior et ulterior*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, 4 (1882), 105–106; OSTROGORSKI-BARIŠIĆ, *Vizantijski izvori*, 4: 68–69 (bilj. 169), 70 (bilj. 173), gdje se navodi potpuna bibliografija različitih tumačenja tog Kinamova podatka. Glede identifikacije *Petrikona* usp. i M. TAKÁCS, *A Béalakúti/Pétevarádi ciszterci monostor* [Cistercijski samostan Béalakút/Petrovaradin], Novi Sad, 1989. 9–11, gdje se pobija Klaićevo mišljenje kako je posrijedi Petrovaradin.

⁸¹ Usp. MORAVCSIK, *Byzantium*, 90.

samog ulaska Mađara u Zemun, Stjepana IV. u njemu su, navodno, otrovale prikrivene kraljeve pristalice.⁸² Jedan od starih pristaša Stjepana IV. bio je i nekadašnji ban Beloš, njegov ujak, osnivač samostana u Banoštoru.⁸³ Očito nije slučajno da se njegov izdvojeni spomen na banskoj dužnosti 1163. podudara s kratkotrajnim usponom Stjepana IV. na ugarsko prijestolje.⁸⁴ Moguće je da je smrt Stjepana IV. u Zemunu ujedno značila i Beloševu propast. To je svakako važna okolnost: ako je Beloš, preko Stjepana IV., bio bizantski saveznik, moguće je da je zbog toga njegova zadužbina na Dunavu pošteđena razaranja ili čak uznemiravanja – ako se uopće našla u području Srijema koje je Manuel uspio zaposjesti.

Na loše vijesti iz Srijema Manuel je reagirao već iste 1165. godine. Pod njegovim osobnim zapovjedništvom, u krvavoj opsadi, Bizantinci su posljednji put ovladali Zemunom. Stjepan III. zatražio je nato primirje, prihvaćajući gubitak Srijema i Dalmacije (u kojoj je također pretrpio poraze).⁸⁵ Ali već 1166. poduzeo je protunapad i bio na oba bojišta uspješan; u Srijemu, ugarski vojskovođa Dionizije [Dénés] potukao je poglavare novoutemeljenog »sirmijskog dukata«, Mihaela Gabrasa i Mihaela Branasa; čini se da je pritom sam Zemun ostao u njihovim rukama.⁸⁶ Napokon, 1167. Manuel je odlučio da tomu stane na kraj i u Srijem poslao golemu vojsku pod zapovjedništvom Andronika Kontostefana, koja je 8. srpnja, negdje u srijemskoj ravnici, razbila Dionizijeve postrojbe.⁸⁷ S ugarske strane nije više bilo pokušaja da se ta bizantska pobjeda ospori.

Posljednja epizoda bizantske vlasti u Srijemu trajala je, kako se obično drži, od 1167. do Manuelove smrti 1180. ili kratko poslije toga.⁸⁸ Dakako, Manuelov »sirmijski dukat« najvećim se dijelom sastojao od teritorije južno od Save, na kojoj će se kasnije oblikovati ugarska Mačvanska banovina a još južnije Srbija; zemlja između Dunava i Save, tj. Srijem u pravom smislu, bila je tek njegov manji dio, iako strateški važan. Pritom nije osobito jasno koliki je dio Srijema bio priključen tomu »sirmijskom dukatu«. Bilo kako bilo, za

⁸² KALIĆ, *Zemun*, 43; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 92.

⁸³ KALIĆ, *Zemun*, 39, bilj. 55; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 66, 68.

⁸⁴ Riječ je o ispravi koju je sam Stjepan IV. izdao u korist zagrebačkog biskupa i koja potvrđuje presudu što ju je u sporu donio *Behus Banus*; FEJÉR, *Codex*, 2: 165–7 = SMIČIKLAS, *Codex*, 2: 97–98. Usp. MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 83–84, 94.

⁸⁵ KALIĆ, *Zemun*, 43–46.

⁸⁶ MORAVCSIK, *Byzantium*, 83–84; KALIĆ, *Zemun*, 48–49; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 99; T. WASILEWSKI, *Le thème byzantin de Sirmium-Serbie au XIe et XIIe siècle*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 8/2 [= *Mélanges G. Ostrogorsky* 2], 1966, 481–482.

⁸⁷ MORAVCSIK, *Byzantium*, 85–86; KALIĆ, *Zemun*, 49; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 100–101; P. BROWNING, *A new source on Byzantine-Hungarian relations in the twelfth century*, *Balkan Studies*, 2 (1961), 176.

⁸⁸ WASILEWSKI, *Le thème byzantin*, 482; J. KALIĆ, *Zemun*, 50, piše: »Po opštem toku ugarsko-vizantijskih odnosa zaključuje se da do smrti cara Manojla 1180. godine tu nije bilo većih promena. To bi značilo da je Zemun bio pod vizantijskom upravom od 1167. do 1180. godine. Kada je posle Manojlove smrti ugarski kralj Bela III prešao u ofenzivu protiv njegovih nasljednika na carigradskom prestolu, uzima se da je to sigurni kraj vizantijske vlasti u Sremu. Nema sumnje da je u vreme ugarskog napada na Beograd 1182. godine Zemun već čvrsto u rukama Bele III.« MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 101, piše: »Thus the Byzantine campaign of 1167 was completely succesful and ensured the undisturbed Byzantine possession of the Sirmian, Dalmatian and Bosnian lands for a long time, until the early 1180s.«

sve to vrijeme u Banoštoru na Dunavu živio je benediktinski samostan. Tek za kaločkog nadbiskupa Andrije, tj. u drugoj polovici osmog desetljeća, nastupilo je u njemu rasulo i nered, *dissolutio* o kojoj govori pismo Inocenta III. iz 1198. Tada su (najkasnije 1179.), po odluci ugarskog kralja i kaločkog nadbiskupa, benediktince u Banoštoru zamijenili hebronski kanonici. Bi li ugarski kralj i nadbiskup mogli uredovati u crkvenim poslovima u Banoštoru, da se ovaj doista nalazio na bizantskom teritoriju?

Odgovor na to pitanje uvelike ovisi o jednoj važnoj premisi: kralj o kojem je tu riječ bio je Bela III. (1173.-1196.), Manuelov štićenik, kojeg jedan ugarski ljetopisac zove *Bela Grecus*. Sve do 1169., kad mu se rodio sin iz drugog braka, Manuel je pripremao svog zeta i posinka Belu Aleksija da ga naslijedi na bizantskom prijestolju i tako ostvari »misao-vodilju [Manuelove] politike, onu o ujedinjenju Bizanta i Ugarske«. ⁸⁹ Kad se 1172. vraćao u Ugarsku kako bi naslijedio prijestolje poslije smrti svoga starijeg brata Stjepana III., prema kroničaru Kinamu, Bela se »zakleo da će uvijek voditi računa o onom što je probitačno za cara i Rimljane [= Bizantince]«. Kako je Bela u Carigradu prešao na pravoslavlje, ostrogonski nadbiskup odbio ga je okruniti, pa je to 1173. učinio kaločki nadbiskup, Andrijin prethodnik. ⁹⁰

Sudjelovanje ugarskih jedinica na bizantskoj strani u zlosretnoj bitci protiv Seldžuka kod Myriokefalona (1176.) uzima se kao dokaz da je Bela održao obećanje dano Manuelu. ⁹¹ No od svega toga još je presudnija za naše pitanje činjenica da je Srijem bio uključen u ono što se smatralo Belinom »očevinom«, tj. u hrvatsko-dalmatinsku banovinu. ⁹² Ovu je ugarski dvor formalno prepustio Beli i Manuelu 1163., prigodom Belinih zaruka s carevom kćerkom. Stoga je upravo obrana Belinih prava bila legitimacija Manuelova rata protiv Ugarske 1164.-1167. Tako, pošto je 1164. skupa s Belom prešao u Srijem, car upućuje ugarskom kralju pismo u kojem veli: »Došli smo, sine moj, ne zato da zametnemo bitku s Hunima [= Mađarima] nego da za tvog brata Belu osiguramo zemlju koju nismo mi zauzeli, nego ga je njemu dao prvo tvoj otac, a zatim i ti sâm... Zašto ti želiš prekinuti veze s nama i odbijaš vratiti njegovu zemlju, ako ti je stalo do toga da održiš naš dogovor po kojem bi Bela trebao biti naš zet.« ⁹³ Slično i poslije uspješnih operacija 1165. Manuel poručuje da je postao gospodar »svega onoga što ste vi najprije dali a zatim sami oduzeli«. ⁹⁴

U skladu s takvim legalističkim gledanjem na stvari, očito je da Manuelovo raskidanje zaruka između njegove kćeri Marije i Bele 1169. godine povlači i recipročan opoziv ugarskog ustupanja Beline »očevine«. Drugim riječima, pošto se vratio u Ugarsku i bio okrunjen (1172./73.), Bela III. vjerojatno je ostao gospodar Srijema, ali ovaj put kao ugarski kralj, doduše u prijateljskim odnosima s Bizantom. Moguće je, dakle, da je Bizant izgubio

⁸⁹ MORAVCSIK, *Byzantium*, 90; ISTI, *Pour une alliance byzantino-hongroise*, u: ISTI, *Studia Byzantina, Budimpešta*, 1967, 305-306; ISTI, *Les relations entre la Hongrie et Byzance à l'époque des croisades*, ibid, 317.

⁹⁰ MORAVCSIK, *Byzantium*, ibid.; ISTI, *The role of the Byzantine church in medieval Hungary*, u: ISTI, *Studia Byzantina*, Budimpešta, 1967, 338; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 108-109.

⁹¹ MORAVCSIK, *Byzantium*, 91; ISTI, *Pour une alliance*, 307.

⁹² Usp. MORAVCSIK, *Byzantium*, 82-83; ISTI, *Pour une alliance*, 306.

⁹³ MORAVCSIK, *Byzantium*, 83.

⁹⁴ KALIĆ, *Zemun*, 40, bilj. 57.

Srijem već tada, a ne tek poslije smrti Manuela Komnena 1180. To je utoliko vjerojatnije što nema nikakvih vijesti o zaposjedanju Srijema i mogućim borbama za nj prije no što su Ugri zauzeli Beograd, Braničevo, Niš i Sofiju (1182.–1183.).⁹⁵ Ako prihvatimo takav zaključak, razumljivo je da su ugarski kralj i kaločki nadbiskup u drugoj polovici osmog desetljeća mogli nesmetano uredovati u crkvenim poslovima u Srijemu, kao što to ilustrira banoštorski primjer.

6. Bela III. i Sveta zemlja

Vidjeli smo kako Inocent III. naglašava da su u Banoštoru hebronski kanonici došli na mjesto benediktinaca »kraljevom voljom« (*de voluntate regia*). Ta se pojedinost uklapa u sliku o Beli III. kao o prvom ugarskom vladaru kojemu problematika Svete zemlje ulazi u obzor naglašenijeg zanimanja. Kao što piše J. R. Sweeney u studiji o ugarskom udjelu u križarskim pregućima, upravo se za Bele III. u tom pogledu dogodio »kritični pomak od pasivnosti prema aktivnosti«.⁹⁶ Isti autor razlučuje nekoliko elemenata u kojima se taj pomak očitovao. Prvi bismo element mogli nazvati inicijalnim: Belina žena, Ana (ili Agnes) od Châtillona, bila je kći antiohijske kneginje Konstance i čuvenog križara-pustolova Renauda de Châtillona, kojemu je 1187., poslije bitke kod Hattina, Saladin svojeručno odrubio glavu.⁹⁷ Ostali su elementi, uvjetno rečeno, derivacijski: 1) oko 1169. Bela daruje 10.000 bizantskih zlatnika jeruzalemskim hospitalcima kako bi kupili zemlju blizu Jeruzalema i prihod s nje trošili za skrb o bolesnicima, a jedan dio stavili na stranu za troškove Belina planiranog, i nikad ostvarenog, hodočašća u Svetu zemlju;⁹⁸ 2) 1189. Bela stavlja na raspolaganje njemačkoj križarskoj ekspediciji, koju vodi Fridrik I. Barbarossa, 2.000 ugarskih vojnika, koje kasnije opoziva jer se protiv Fridrikovoj namjeri da s križarskom vojskom intervenira protiv bizantskog cara Izaka II. Andela,⁹⁹ 3) vjerojatno 1195. ili 1196. Bela polaže križarski zavjet, po svemu sudeći u vezi s ekspedicijom cara Henrika VI., ali ga u njegovu izvršenju pretječe smrt (23. travnja 1196.). Belin zavjet kasnije »nasljeđuje«, i 1217. izvršava, njegov sin kralj Andrija II.¹⁰⁰

⁹⁵ MORAVCSIK, *Byzantium*, 83; KALIĆ, *Zemun*, 40, bilj. 57; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 116–118. Riječ je o ekspediciji Bele III., u savezu sa Srbima, protiv Manuelova nećaka Andronika koji je 1182–1185. uzurpirao bizantsko prijestolje.

⁹⁶ J. R. SWEENEY, *Hungary in the Crusades, 1169–1218*, *International history review*, 3 (1981), 469. Pod pasivnom se fazom razumije puko propuštanje križarskih četa preko ugarske zemlje.

⁹⁷ SWEENEY, *ibid.*; MORAVCSIK, *Byzantium*, 90; S. RUNCIMAN, *A history of the Crusades*, 3 sveska, New York, 1964–1967, 2: 459–460, 489; R. PERNOD, *La femme au temps des croisades*, Pariz, 1990, 128–130.

⁹⁸ SWEENEY, *ibid.*; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 106. Usp. PRINGLE, *The Churches*, 239: Posjed o kojem je riječ zvao se, po nekoj slučajnosti, *Aqua Bella* (danas Khirbat 'Iqba'la), a čitava je transakcija kod Pringlea nešto drukčije protumačena: prihod s posjeda ponudili su hospitalci budućem ugarskom kralju u zamjenu za 10.000 bezanta.

⁹⁹ SWEENEY, *Hungary*, 471; MORAVCSIK, *Byzantium*, 94; ISTI, *Pour une alliance*, 313; MAKK, *The Árpáds and the Comneni*, 122.

¹⁰⁰ SWEENEY, *Hungary*, 474–477.

7. Hebronski kanonici nisu bili augustinci

Kronološki između dvaju pisama kaločkom nadbiskupu pada važna Inocentova enciklika »*Post miserabile Hierosolymitane*«, datirana 15. kolovoza 1198., kojom je iniciran 4. križarski rat.¹⁰¹ Uopće, oslobađanje Svete zemlje bila je jedna od glavnih briga koje su zaokupljale Inocenta III. u prvom dijelu njegova pontifikata.¹⁰² Stoga ne začuđuje njegova spremnost, vidljiva u spomenutim pismima, da hebronskim kanonicima, jedanaest godina poslije gubitka njihove matične kuće u Svetoj zemlji, progleda kroz prste dokazanu nedisciplinu i ostavi ih u samostanu u Banoštoru. Ipak, suočen s nadbiskupovom odlučnošću da iz Banoštora udalji i benediktince i hebronske kanonike, Inocent predlaže da samostan preuzmu »regularni kanonici koji služe Bogu slijedeći Augustinovo pravilo«. Logična implikacija takve odluke jest da hebronski kanonici *nisu* augustinski regularni kanonici. Kako to pomiriti s brojnim dokazima, uključujući tekst *Tractatusa de inventione sanctorum Patriarcharum*, da su hebronski kanonici bili regularni kanonici?

Kanonički se život prije gregorijanske reforme ravnao po različitim »pravilima«, od kojih je ono sastavljeno 816. na crkvenom saboru u Aachenu bilo najutjecajnije: to je pravilo kanonicima dopuštalo lagodan život, privatno vlasništvo nad dobrima i prihodima, pa čak i ženidbu.¹⁰³ Sredinom 11. stoljeća kroz Crkvu struji novi, zahtjevniji ideal, obično opisan kao *vita apostolica*. Skupine klerika koje su dotad živjele gotovo *more laicorum* odriču se ubuduće privatne svojine (i žena) te prihvaćaju »posve zajednički život, poštujući samostanski dnevni red i dijeleći zajedničku blagovaonicu i spavaonicu.«¹⁰⁴ Nešto kasnije za tu je praksu pronađen i teorijski obrazac kod ranokršćanskih autoriteta, tj. Augustinovo pravilo, »jedno od velikih otkrića kasnoga jedanaestog stoljeća.«¹⁰⁵ Ipak, kao što primjećuje Ch. Dereine, Augustinovo pravilo (u bilo kojoj od svoje tri glavne inačice) ne može se smatrati nužnim obilježjem regularnih kanonika sve do kraja 12. stoljeća.¹⁰⁶

Kao konačni datum općenitog usvajanja Augustinovog pravila treba uzeti IV. lateranski sabor (studenj 1215.). Tada je zabranjeno daljnje množenje redovničkih redova te određeno da svi postojeći redovi moraju usvojiti jedno od četiriju »velikih« pravila (Augustinovo, Bazilijevo, Benediktovo ili Franjino).¹⁰⁷ Po svemu sudeći, dakle, u hebronskim kanonicima valja vidjeti »preaugustinsku« zajednicu regularnih kanonika. U tom je smislu znakovito da se augustinsko pravilo nigdje ne spominje u *Traktatu o našašću patrijarhá*. Na već citiranu mjestu¹⁰⁸ spominje se »običaj« regularnih kanonika da popodne počivaju u

¹⁰¹ Izdanje vidi kod MIGNE, *PL* 214: col. 308-312 (dok. 336). Usp. POTTHAST, *Regesta*, I: 33 (br. 347); SWEENEY, *Hungary*, 475.

¹⁰² Usp. W. ULLMANN, *A short history of the Papacy in the Middle Ages*, London, 1974, 215.

¹⁰³ Ch. DEREINE, *Chanoines*, u: DHGE, sv. 12, Pariz, 1953, col. 365.

¹⁰⁴ LAWRENCE, *Medieval Monasticism*, 164.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 165; DEREINE, *Chanoines*, col. 377-8.

¹⁰⁶ DEREINE, *Chanoines*, col. 375. Usp. također C. W. BYNUM, *The spirituality of regular canons*, u: Jesus as Mother. Studies in the spirituality of the High Middle Ages, Berkeley-Los Angeles-London, 1984, 27.

¹⁰⁷ J. DAHYOT-DOLIVET, *Précis d'histoire du droit canonique*, Rim, 1984, 135; M.-Th. DISDIER, *Chanoines réguliers dits de l'ordre de Saint Augustin*, DHGE, sv. 5, Paris, 1931, col. 601-602. i 608.

¹⁰⁸ Usp. bilj. 57.

krevetima (*sicut mos est, regularibus canonicis post meridiem in lectulis suis quiescentibus*): slične odredbe nema u Augustinovoj *Reguli ad servos Dei*, a (Pseudo-Augustinov) *Ordo monasterii* izričito predviđa čitanje i studij za vrijeme od podneva do devete ure, tj. do tri sata popodne.¹⁰⁹

Upravo za pontifikata Inocenta III. augustinsko je pravilo službeno usvojeno, a iste 1198. godine, kada su upućena pisma kaločkomu nadbiskupu Saulu, to se pravilo spominje u još jednom Inocentovu dekretalnom pismu, datiranom 7. ožujka. Tim se pismom potvrđuju neke regule što su ih za sebe sročili kanonici iz Perugie; jedna odredba, u kojoj je riječ o izboru »arhiprezbitera«, veli ovo: »Učini viši to, njemu, koji pri ruci drži pravilo sv. Augustina, svi će pružiti ruku poslušna« (*Quo facto eidem habenti regulam beati Augustini prae manibus, tribuit omnes obediendae manum*).¹¹⁰ Slično i pola stoljeća kasnije, oko 1250., nazaretski nadbiskup Henrik izrađuje novi ustav za svoju crkvu i moli papu da ga potvrdi: katedralu ima služiti prior sa šest kanonika koji žive po Augustinovu pravilu, a arhidakon bit će svjetovni svećenik.¹¹¹ Takve izričite potvrde o augustinskoj regulaciji samostanskog života kod hebronskih kanonika nema; formulacija pak iz Inocentova pisma navodi nas na sud da je nije ni bilo: njihova se *vita regularis* po svemu sudeći ravnala po nekom od brojnih »prijelaznih« pravila nastalih poslije gregorijanske reforme, redovito nešto strožih od starog aachenskog pravila.

Stanje u banoštorskom samostanu kakvim ga prikazuju Inocentova pisma iz 1198. u začudnoj je mjeri podudarno s načelnim opisom kanoničke »dekadencije« koji je dao Dereine u svome izvrsnom pregledu: »Prouzrokovana manje-više u cijelosti ekonomskim razlozima, ta dekadencija posebno pogađa *ecclesiolae* ili *abbatiolae canonicorum*, to jest male kanoničke zajednice, najčešće privremeno uspostavljene na ruševinama starih samostanskih svetišta kako bi se sveti obredi barem u nekoj mjeri održali. Čim to okolnosti dopuste, biskupi i svjetovni poglavari nastoje obnoviti prethodno stanje stvari, dovodeći redovnike na mjesto kanonika.«¹¹² U pismima Inocenta III., za rasulo u Banoštoru optuženi su kao jedini krivci kanonici sami; valja imati na umu da tu zapravo čujemo jedino mišljenje nadbiskupa Saula. Da su kanonici uspjeli doći do riječi, vjerojatno bi barem dio krivnje svalili na izvanjske prilike, osobito na ratove koji se vode u blizini i na vojske koje se komešaju oko ugarsko-bizantske granice: slične se optužbe, primjećuje Dereine, javljaju poput »lajtmotiva« u dokumentima koji govore o obnavljanju zapuštenih kanoničkih samostana.¹¹³

Ono što se čini sigurnim jest da je Banoštor jedina poznata europska filijala hebronske kanoničke zajednice. Za razliku od regularnih kanonika Svetoga Groba, čiji počeci sežu do 1114. i jeruzalemskog patrijarha Arnoula, i koji su ubrzo imali više kongregacija i samostana u Europi, regularni kanonici Svetog Abrahama (ili Svete Špilje) u Hebronu

¹⁰⁹ A. PAVLOVIĆ, *Pravilo sv. Augustina (prijevod i komentar)*, u: H. BORAK (ur.), *Redovnička pravila*, Zagreb, 1985, 181–202 (usp. napose str. 200 i bilj. 21).

¹¹⁰ *Bullarium diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum pontificum*, sv. 3, Augustae Taurinorum, 1858, 116.

¹¹¹ HAMILTON, *The Latin Church*, 265–266.

¹¹² DEREINE, *Chanoines*, col. 372–373.

¹¹³ *Ibid.*, col. 372.

iščeknuli su, po svemu sudeći, u istom stoljeću u kojem su se i pojavili.¹¹⁴ Ta razlika u sposobnosti dviju kanoničkih zajednica da prebrode nedaće vremena nije samo rezultat različite važnosti dvaju svetišta za kršćansku Europu, ona ima i nezanemarlivu ekonomsku pozadinu: prema jednom zanimljivom podatku koji donosi Hamilton,¹¹⁵ može se zaključiti da su kanonici Svetoga Groba bili deset puta imućniji od hebronskog biskupa.

8. Još jedna zagonetka

No je li Banoštor zaista jedina filijala hebronske kanoničke zajednice? Komentirajući jednu pojedinost vezanu za to, još uvijek otvoreno, pitanje, zaključit ćemo glavni dio ove rasprave, posvećen hebronskim kanonicima u Banoštoru. Jedno pismo istog pape Inocenta III., datirano 26. siječnja 1211., upućeno trojici ugarskih crkvenih dostojanstvenika (biskupu Győra, tihányскомu opatu i vasvárskomu prepozitu), poziva ove da presude u sporu što je nastao oko pitanja desetine između veszprémskog biskupa Roberta i »braće iz Svetog Abrahama u veszprémskoj dijecezi« (*fratres de sancto Abraham Veszprimiensis diocesis*).¹¹⁶ Komentirajući u podnožnoj bilješci to mjesto, priređivač najprije odbacuje mogućnost da bi se tu moglo raditi o prepozituri premonstrata u županiji Bihar, »čiji je naslovnik bio sveti Abraham«, jer ova nije pripadala veszprémskoj dijecezi.¹¹⁷ On potom predlaže prilično maglovitu kombinaciju, po kojoj je tu riječ o mjestu Ráczeke na otoku Csepelu, koje se nekoć zvalo Ábrahám-telke i u kojem se, navodno, nalazio samostan nekih redovnika, benediktinaca ili cistercita, posvećen sv. Abrahamu.

Ovdje svakako treba napomenuti da u navedenom papinskom pismu iz 1212. ne može biti riječi o poznatoj cistercitskoj opatiji Ábrahám koja je utemeljena 1270., nalazila se na području pečuške dijeceze te je bila posvećena Blaženoj Djevici (Ábrahám je ime *villa*-e na kojoj je podignuta).¹¹⁸

Drugim riječima, Ráczeke/Ábrahám-telke na Csepelu zasad je jedino, kakvo-takvo rješenje zagonetke »braće iz Svetog Abrahama« iz Inocentova pisma iz 1212. Mogućnost da se ta braća povežu s »kanonicima/braćom sv. Abrahama iz doline Hebron«, istjeranom 1198. iz Banoštora, u prvi je mah zavodljiva: i jedni se i drugi spominju u pismima istog pape, u

¹¹⁴ M.-Th. DISDIER, *Chanoines réguliers*, col. 608-611, ne navodi ih u svom popisu, dakako »uvijek nepotpuno«, kongregacija i samostalnih kuća augustinskih regularnih kanonika.

¹¹⁵ HAMILTON, *The Latin Church*, 152: riječ je o obvezi crkvenih dostojnika Jeruzalemskog kraljevstva da osiguraju određene kontingente za kraljevu vojsku; kanonici Svetoga Groba morali su opremiti 500 vojnika, koliko i jeruzalemski patrijarh, a hebronski biskup najmanje od svih, pedeset.

¹¹⁶ *Monumenta Romana episcopatus Veszprimiensis*, 4 sv., Budimpešta, 1896-1907, 1: 19-20. Usp. pravno-povijesni komentar tog pisma kod J. R. SWEENEY, *Innocent III., canon law, and papal judges delegate in Hungary*, u: *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages*, ur. J. R. Sweeney i S. Chodorow, Ithaca-London, 1989, 33.

¹¹⁷ *Monumenta Romana*, 1: 20, bilj. 1: »A premontrai rendnek Biharmegye területén volt szent Ábrahámról czimzett prépostsága...« Dakako, tu se potkrala netočnost: Ábrahám [danas Ábrány] je samo ime posjeda na kojem je samostan podignut, a naslovnik je samostana *Beata Maria Virgo*: usp. F. OSZVALD, *Adatok a Magyarországi premontraiak Árpád-kori történetéhez*. [Podaci za povijest mađarskih premonstrata u doba Arpadovića], *Művészettörténeti értesítő*, 6 (1957), 238.

¹¹⁸ Usp. F. L. HERVAY, *Repertorium historicum ordinis Cisterciensis in Hungaria*, Rim, 1984, 47-52; U. ROUZIES, *Abraham, Sainte-Marie d'*, u: DHGE, 1, Pariz, 1912, col. 187.

razmaku od samo 14 godina, i k tome ih se zatječe u dvije gotovo susjedne ugarske biskupije. No sama formulacija iz 1212., *fratres de sancto Abraham Vesprimiensis diocesis*, upućuje na to da je »Sveti Abraham« u ovom slučaju ime naselja (ili, manje vjerojatno, samostana) koje se nalazi u vesprimskoj biskupiji.¹¹⁹ Očito je da bi upotreba analognog opisa **fratres de sancto Abraham Colocensis diocesis*, primijenjena na hebronske kanonike zatečene u Banoštoru, bila posve neprimjerena i nevjerojatna.

Summary

Canons regular in medieval Srijem (Sirmium)

Some contemporary Croatian researchers of medieval church history have put forward a thesis about the existence of the monastery of Austin canons in Irig and another of Austin hermits in Banoštor (both places were situated in the medieval county and bishopric of Srijem). In the first two sections of this paper, these fictitious monasteries are shown to be the result of a misinterpretation of the sources in question (charters from 1393 and 1345 respectively), which in actuality deal with otherwise well-known monasteries in Irög near Pécs (county of Baranya) and in Bátmonostor (county of Bodrog).

The remaining sections of the paper analyze two letters of pope Innocent III from 1198 which deal with the »canons of St. Abraham from the valley of Hebron« (canonici s. Abrahae de valle Ebron), present by that time in the formerly Benedictine abbey of Banoštor. This information is put in several relevant contexts: 1) history of the Crusader Hebron 1100–1187, its priory of canons regular and later bishopric; 2) the continental routes of the first three Crusades, which crossed Srijem, as well as the relations of the Hungarian king Béla III (1173–1196) with the Holy Land; 3) finally, the Byzantine-Hungarian confrontation over Srijem, especially the war of 1164–1167, which resulted in a short-lived Byzantine domination of the area.

It was the Hungarian king Béla III and an archbishop of Kalocsa who handed over the abbey of Banoštor to the canons regular from Hebron, a decade before the fall of Hebron to the Muslims, and it appears that Banoštor was the canons' unique European daughter-house. The fact that the Hungarian king and the archbishop were able to interfere in ecclesiastical matters in Srijem in the late 1170s reveals the ambiguous nature of Byzantine domination there, which is usually assumed to have lasted up to the years following Emperor Manuel's death (1180). The canonical community of Banoštor briefly outlived that of Hebron, dissolving before the end of the 12th century. The Pope's eventual decision to replace it with »the canons regular who serve God according to the rule of St. Augustine«, probably shows that the canons regular of Hebron did not yet accept Augustine's Regula ad servos dei in shaping their communal life.

¹¹⁹ Sama sintagma »sveti Abraham« neobična je. Neobično je i da se starozavjetni Abraham uzima za sveca-zaštitnika kakve crkve ili samostana. Hebron je u tom pogledu razumljiv izuzetak. Ovo bi, dakle, bio stanovit argument u prilog identičnosti hebronske/banoštorske »braće« s onom iz vesprimske biskupije, no taj argument ne može samo po sebi ništa odlučiti. Druga je mogućnost da u vespremskom slučaju nije riječ o starozavjetnom Abrahamu, nego o jednom od dvojice istočnih svetaca, sirijskom Abrahamu Pustinjaku (4. st.) ili Abrahamu Kratijskom (5.–6. st.). No to su već samo nagađanja.